

Robert Novotný

DVORSKÁ A ZEMSKÁ HIERARCHIE V POZDNĚ STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Reprezentativní poselstvo českých pánů, které se brzy ráno 30. ledna 1527 střetlo na českomoravské hranici s dvorem designovaného krále Ferdinanda I., neskrývalo své roztrpčení. Příčinou byly dvě osoby, které se pohybovaly v nejtěsnější blízkosti krále: Jan III. a Petr V. z Rožmberka. Oba příslušníci jihočeského rodu, který právě procházel těžkou krizí, byli ve vleklém sporu s nejmocnějším českým politikem Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, za nímž stála i většina zemských úředníků. Protivníkům Rožmberků se nelíbilo, že by oba bratři měli mít při pohraniční přísaze a následné cestě do Prahy čestnější místo než nejvyšší zástupci zemské hierarchie. Ačkoli díky mrazivému počasí chtěli mít všichni tradiční ceremonie na hraničním mostu přes řeku Jihlavu co nejrychleji za sebou, rozhořel se spor, který se utišil až kolem poledne. Jeho průběh bohužel neznáme, výsledek ovšem ano. Ferdinand odsunul konečné rozhodnutí do Prahy a prozatím rozhodl, že rožmberští bratři mají právo pohybovat se na čestném místě v blízkosti krále, ovšem ne coby zástupci zemské hierarchie, nýbrž „*als Irer Mt. Rethen und Dienern und Irer Mt. Hofgesind*“.¹⁾

Jen zdánlivě by mohlo vypadat toto půldenní zdržení jako nešťastný prolog Ferdinandovy vlády v Českém království. Byť si panovník příjezd do země nepo-

¹⁾ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. 1526–1545, Praha 1877, s. 207, č. 155; širší okolnosti Ferdinandova příjezdu do Čech a jeho korunovace podal A. REZEK, Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále Českého (zvláštní otisk z Časopisu Musea Království českého 50, 1876 a 51, 1877), Praha 1877, s. 109–128. Popisovaná událost byla jednou z epizod tzv. „sporu o rožmberské dědictví“, vyvolaném po smrti Petra IV. (1523), jehož závěť vydělovala synovce a znamenala reálnou hrozbu zániku rožmberského dominia. Srov. J. V. ŠIMÁK, Spor o dědictví Rožmberské 1523–1528, ČMKč 70, 1896, s. 81–112, 308–322, 419–441.

chybně představoval jinak než čekání v mraze na dořešení sporů mezi českou šlechtou, zároveň s potěšením sledoval nejednotnost stavovské obce. Ferdinand si uvědomoval, že pro prosazení silné královské moci bude třeba rozlomit dosavadní mocenské struktury opřené především o vlivnou nobilitu. Když 29. ledna spatřil oba Rožmberky již při svém příjezdu do Jihlavy, oproti zvyklostem tedy ještě na moravské půdě, musel mít nepochybně radost. Okolnosti mu vehnaly do náručí momentálně oslabený, přeci však stále významný rod Rožmberků. Je paradoxem, že právě ten rod, který si již přes dvě a půl století zakládal na své nezávislosti na královské moci, rod, jenž byl vždy oporou především zemské obce.

Zdeněk Lev z Rožmitálu, který dění sledoval z povzdálí Pražského hradu, byl incidentem na hranicích rozladěn. V dopise Kryštofovi ze Švamberka správně vytušil, že Rožmberkům tato událost poslouží k dalším nárokům: „*Nebo se naději, že před korunováním krále Jmti bude o to nějaké jednání, což se jejich místa dotýče...*“²⁾ Nejvyšší purkrabí se ve svém úsudku nemýlil. Ačkoli z titulu svého úřadu měl při korunovaci bezpochyby právě on oprávnění vložit svatováclavský diadém na Ferdinandovy skráně, o čestnou funkci se nakonec musel podělit s Janem z Rožmberka. Pohled na dva nesmiřitelné protivníky, jak společně nesou královskou korunu, byl pro současníky zajisté poutavou podívanou. Zároveň však události spojené s Ferdinandovým příjezdem a korunovací symbolizovaly nástup nové epochy, v níž se budou panovníci habsburské dynastie snažit připoutat ke svému dvoru významné šlechtice a postupně se jim podaří zatlačit zemské struktury do pozadí.

Pokud se budeme držet tradičních milníků pro vymezení pozdního středověku, úvodní expozé toto ohraničení o půl roku překročilo. Snad to není na škodu, neboť právě v období po roce 1526 začíná být koexistence zemských a dvorských struktur stále aktuálnějším tématem, jemuž se také od specialistů na raný novověk dostává zasloužené pozornosti.³⁾ To ovšem neznamená, že středověk byl tohoto soupeření prost, byť neprobíhalo v takové míře ani dynamice. V rámci ustavování mocenského dualismu se kolem obou center politického rozhodování vytvořily svébytné mocenské struktury s odlišnými principy fungování a rozdílným sociálním složením. Nelze říci, že by výzkum těchto struktur byl medievisty zanedbáván, což se týká zejména panovnického dvora; ten je však většinou sledován jako fenomén sám o sobě, přičemž jeho vztah k dalším mocenským strukturám, především zemské

²⁾ Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 10, F. DVORSKÝ (ed.), Praha 1890, č. 647, s. 154–155; Sněmy české I, č. 150, s. 200.

³⁾ Srov. výstižné shrnutí problematiky, které podává P. MAŤA, Svět české aristokracie 1500–1700, Praha 2004, s. 52–66.

obci, stojí spíše stranou zájmu.⁴⁾ Srovnání mechanismů fungujících v obou těchto centrech umožňuje vyzdvihnout aspekty, které při výzkumu vlastního dvora – či na druhé straně jen zemské obce – zůstávají v pozadí.

Pokud je chronologické vymezení *ad quem* pojato zcela tradičně s nástupem habsburské dynastie na český trůn, podobně konvenčně je zvolen i dolní mezník, jímž je období let 1306–1310. I v tomto případě jde o ohraničení plně funkční. Přestože již v přemyslovském období můžeme sledovat prvky, které budou charakterizovat pozdější vývoj, zatím je sepětí šlechtických předáků a panovnického dvora ještě pevné. Zemská obec se nedefinuje v protikladu vůči králi a přirozené spojení šlechty a panovníka zatím převažuje nad občasnými disonancemi.⁵⁾ Období po vymření přemyslovské dynastie přineslo zlom, po němž již sebevědomá šlechtická obec stojí v rivalizujícím postoji vůči panovnické moci.

V následujícím výkladu budu nejčastěji užívat termínů dvorská a zemská hierarchie, které dle mého soudu nejlépe vyjadřují princip dvou mocenských struktur založených na sociálním i funkčním zařazení jednotlivců do těchto systémů. Zmíněné termíny zároveň odkazují i na konfliktní potenciál, který přinášelo střetávání hierarchií; pokud se sešli na jednom fóru příslušníci obou struktur, bylo třeba ustavit jednu hierarchii „absolutní“. Byť tyto spory pro středověk nemáme zdaleka tak dobře doloženy jako pro období pozdější a lze i předpokládat, že pravidla v této době ještě nebyla precizována do nejmenších detailů jako v raněnovověké éře, několik zajímavých příkladů se v pramenech přesto objevuje. Je celkem pochopitelné, že ke sporům docházelo především v době silnější centrální vlády, kdy význam dvorské hierarchie stoupal a zemská byla zatlačována; naopak v období slabší centrální moci ustupovaly dvorské struktury do pozadí.

Výbušnost vztahu mezi oběma mocenskými centry vysvítá již ze způsobu, jakým legitimovaly svoji moc. V teoretické rovině panovnická koncepce žádnou dělbu moci nepřipouštěla. Stačí odkázat na období Karla IV., který tomuto problému věnoval značnou pozornost. V žádném svém konceptu vlády přitom ani náznakem nepřipustil, že by zdrojem politické moci mohl být někdo jiný než on sám. Panovnický dvůr pak byl logickým vykonavatelem jeho vůle. Oproti tomu zemská obec za hlavního nositele moci považovala sebe. Svůj nárok odvozovala od přesvědčení, že pouze ona je garantem kontinuity státní moci. Králové přicházejí a odcházejí,

⁴⁾ Výjimkou je I. HLAVÁČEK, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, J. PALUSKI – J. WRONISZEWSKI (edd.), Toruń 2003, s. 301–316.

⁵⁾ V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců (K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století)*, *Folia Historica Bohemica* 12, 1988, zejména s. 81, 91, 94; TÝŽ, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 1, 1991, s. 13–55; L. JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 22, 256.

stejně jako přicházejí a odcházejí celé panovnické dynastie. Sebevědomí spojené s klíčovou rolí zemské obce jako nositele státnosti v krizových obdobích (především 1306–1310) ji utvrzovalo v přesvědčení o primárním postavení. Zcela zřetelně se tato tendence objevuje již u tzv. Dalimila, který považuje královskou moc za odvozenou od šlechtické.⁶⁾ Ondřej z Dubé tento postulát bere za samozřejmost i v rovině institucionální, jak vyplývá z jeho *Práv zemských českých*.⁷⁾ V nejvýstižnější zkratce vyjádřil nárok zemské obce jako garanta kontinuity státnosti později Hilarius Litoměřický: „*Této země k zachování náleží pán zemský, neb král dnes bude tento a zajtra jiný, ale rodové vždy zůstávají.*“⁸⁾

Při pohledu na oba teoretické koncepty legitimacy státní moci je až s podivem, že dokázaly vedle sebe koexistovat. Každodenní realita pochopitelně nutila ke kompromisům a přestože na teoretické rovině zůstávala mezi oběma programy nepřekonatelná propast, politickou praxi až do takové míry nedeterminovala. Byť zemská obec proklamovala postavení panovníka jako prvního mezi rovnými, zároveň chtě nechtě musela uznat i existenci královské moci na šlechtě nezávislé. Stejně tak mohl panovník vycházet z konceptu své absolutní moci, v praxi ovšem postavení zemské šlechty respektoval a zároveň i využíval. Lesk svého majestátu těžko mohl stavět jen na členech výkonné složky dvora a povolával proto při důležitých událostech či festivitech příslušníky zemských elit, stavovsky ve velké většině výše postavených. Při těchto příležitostech také dochází k možným konfliktním situacím, neboť se zde scházejí dva hierarchické systémy: dvorský, tvořený výkonným aparátem panovníka a zemský, zastoupený povětšinou příslušníky předních panských rodů. Kdo měl právo na lepší pozici v rámci tohoto společného fóra? Významní magnáti rekrutující se ze zemské šlechty, již se však na vlastní výkonné moci dvora nijak nepodíleli a patřili pouze mezi příležitostné návštěvníky, či dvorští hodnostáři, kteří sice nedosahovali takových stavovských kvalit, pro něž byl však dvůr druhým domovem?

Význam této otázky je zastíněn díky způsobu, jak se v historiografii chápe tzv. „velký dvůr“. Ten má být neproblematickým rozšířením dvora „malého“ neboli výkonné složky. Nedochozí ke střetu dvou konkurujících si struktur, ale dvořani stálí jsou doplněni dvořany příležitostnými. Je ovšem možné za dvořana považovat někoho jenom proto, že se právě pohybuje na dvoře? Domnívám se, že ne. Zajímavá

⁶⁾ Z. UHLÍŘ, Pojem zemské obce v tzv. Kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie, FHB 9, 1985, s. 11–13, 19, 21; V. VANÍČEK, Šlechta a český stát, s. 92–94.

⁷⁾ Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká, F. ČÁDA (ed.), Praha 1930, s. 124.

⁸⁾ Psaní Hilaria Litoměřického, co administratora pražského arcibiskupství, z roku 1467 ku katolíkům českým, aby krále Jiřího nebyli poslušni, in: Archiv český 6, F. PALACKÝ (ed.), Praha 1872, s. 112.

je ostatně i otázka, jak svůj pobyt na dvoře chápali členové zemské hierarchie. Nikoli jako čest prokazovanou jim králem, ale jako svůj samozřejmý nárok. Příslušníci zemské obce vycházeli z představy panovníka podřízeného jejich vůli, jehož povinností je hájit zájmy šlechty. Z tohoto chápání vycházel i postoj k panovnickému dvoru, který poté logicky musel být vnímán jako nástroj k prosazování požadavků zemské obce. Praxe pochopitelně vypadala poněkud jinak, neboť možnosti zemské šlechty podílet se na výkonu panovnické moci byly do velké míry limitovány, ale jejich pobyt na dvoře alespoň odpovídal představě, že je jim podřízen.

Konkrétní zachycení „velkého dvora“ má představovat výzdoba audienčního sálu hradu Lauf, kam dal Karel IV. vytesat 114 převážně šlechtických erbů.⁹⁾ Jak dokazuje autor zatím nejdůkladnější studie k pozoruhodnému znakovému souboru Vladimír Růžek, je zde zachycen reálný dvůr Karla IV. v období, kdy výzdoba vznikla.¹⁰⁾ Tento závěr poněkud zastíňuje důležitou skutečnost, že císař v rozvržení respektoval především zemskou hierarchii. Jen těžko by oslnil říšské špičky znaky druhořadých šlechtických rodů, byť tyto mohly hrát významnou úlohu ve výkonném panovnickém aparátu. Trefně charakterizovala výzdobu Dobroslava Menclová, podle níž se Karel snažil ukázat, „o jak mocnou a bohatě vybavenou aristokracii se může opřít, i když tento argument byl spíše přáním než výsledkem zkušeností“.¹¹⁾ Mnoho upřednostněných rodů mělo k panovníkovi přinejmenším rezervovaný postoj a Karel se na ně nemohl spolehnout jako na pilíř své moci; k její demonstraci ovšem erby těchto rodů posloužily výborně.

Většině badatelů zabývajících se znakovou galerií neušla skutečnost, že oproti výzdobě hradu Karlštejna či Pražského hradu, které zpřítomňovaly ideu Karlovy říšské vlády, v Laufu je prezentován především český stát. Dá se dokonce říci, že převážně České království, neboť nobilita slezská či moravská zde téměř chybí. Jakým způsobem spojit tezi o erbovní galerii jako odrazu císařova dvora se skutečností, že je zde vizualizován především český stát? Domněnka, že šlo o českou část Karlova dvora,¹²⁾ neobstojí, neboť ten rozhodně nebyl budován na příslušnosti

⁹⁾ K této problematice naposledy L. BOBKOVÁ, Hrad Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, M. NODL – P. SOMMER (edd.), Praha 2004, s. 141–157, kde i soupis starší literatury.

¹⁰⁾ V. RŮŽEK, Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.), Sborník archivních prací 38, 1988, s. 258–265. K této precizní a k poznání laufského znakového souboru základní studii je třeba ovšem konstatovat, že autor místy podřizuje argumentaci jednomu z cílů – totiž právě důkazu, že šlechtické erby odrážejí Karlův dvůr. Srov. u tabulky na s. 260–262, kde je vztah k panovníkově dvoru vyhodnocován podle 13 kritérií, z nichž ovšem řada nemá přílišnou relevanci.

¹¹⁾ D. MENCLOVÁ, Hrad Lauf, Umění 33, 1985, s. 308–309.

¹²⁾ F. KAVKA, Život na dvoře Karla IV., Praha 1993, s. 30.

k určitému etniku či státoprávnímu útvaru.¹³⁾ Vyčleňovat proto jednu jeho složku podle nefunkčních kritérií je problematické. To by opět nasvědčovalo spíše tomu, že hlavním programem znakové galerie bylo zpřítomnit zemskou hierarchii.¹⁴⁾

Veškeré studie zabývající se výzdobou audienčního sálu hradu Lauf připisují koncepci samotnému Karlovi, přičemž rody zde zobrazené sehrávají roli zcela pasivní. Není ovšem vyloučeno, že příslušníci české nobility do přípravy galerie také zasáhli; vybudování „Nových Čech“ podobně jako realizace dalších expanzivních plánů lucemburského vladaře bylo založeno především na daňovém zatížení českého obyvatelstva. Pokud byl Lauf zamýšlen jako hlavní rezidence nového teritoria, měla zde česká zemská reprezentace nepochybně nárok na své zpřítomnění, minimálně jako jakési symbolické odškodnění. A protože šlo o prezentaci „země“, lze nadhodit domněnku, zda její vrcholní příslušníci na koncepci díla neparticipovali. Ostatně pro jednotlivé šlechtické rody představovalo zařazení do galerie nikoli nepodstatnou otázku. Začlenění do tohoto symbolického schématu nebylo jen pouhým odrazem jejich postavení ve společnosti, nýbrž toto postavení do jisté míry samo ustavovalo a do budoucna potvrzovalo.¹⁵⁾ Přítomnost v laufském znakovém souboru byla pro jednotlivé rody o to důležitější, že zprostředkoval sociální hierarchii českých zemí pro říšské prostředí a sloužil i jako podklad pro erbovní knihy.

Otázka, koho je možné považovat za člena dvorské hierarchie, se nutně nabízí i při vyhodnocování svědečných řad. Přítomnost na listinách vydaných panovníkem

¹³⁾ L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české IVa*, Praha–Litomyšl 2003, s. 503.

¹⁴⁾ Pokud autoři pojednávající o Laufu hovoří o dvou významových rovinách (dvůr a země), koncepci určoval dle mého především zřetel první a erby příslušníků reálného dvora (pokud jde vždy o dvořany, o čemž nejsem v mnohých případech přesvědčen, viz pozn. 10) jsou zde jen „do počtu“. Zajímavá je i skutečnost, že v rámci jednotlivých seskupení sociálně podobně postavených rodů nezajišťuje významný dvorský úřad nijakou přednost – to je případ pánů z Velhartic (pořadí 48, v rámci šlechty 28), z Pardubic (66/48) či z Vlašimi (67/49); zde je třeba podotknout, že znaky s číslem 10 a 11, patřící pražskému arcibiskupství a olomouckému biskupství, ztělesňují instituci a nikoli osoby držitelů, jak by mohla naznačovat tabulka V. RŮŽKA, *Česká znaková galérie*, s. 260. V dolním šlechtickém patru je charakteristický příklad rodu z Ciklheimu, kteří byli z nižší šlechty zachycení na Laufu patrně nejvýznamnějšími dvořany. Přesto jim to mezi nižší šlechtou v rámci galerie nezaručilo lepší postavení – patrně proto, že se v Čechách zakoupili před nedávnem a nestihli proniknout do zemských struktur.

¹⁵⁾ V obecně historické produkci je sociální funkce heraldiky stále ještě nedoceňována. O její klíčové roli pro šlechtickou společnost srov. podnětné úvahy, které přinesl W. PARAVICINI, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, O. G. OEXLE – A. von HÜLSEN–ESCH (hrsg.), Göttingen 1998 (= *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 141), s. 327–389.

bývá často chápána jako indikátor příslušnosti ke dvoru, zde je ovšem třeba velké opatrnosti. Podobně jako u výše zmiňované výzdoby král mohl upřednostňovat příslušníky zemské šlechty před svými skutečnými dvořany, a to nejen z reprezentativních důvodů, ale aby tu fungovali jako garanti příslušného aktu. Lze předpokládat, že se členové zemské hierarchie sami dožadovali participace na zhotovování důležitých listin, neboť se považovali za nositele politické moci a státnosti a tudíž chtěli být významných aktů účastni. Mnohem více napovídají relačně-konceptní poznámky, i když ani zde není úplná jistota (relátorem mohl být pán, který listinu zprostředkoval pro svého služebníka).¹⁶⁾

Problematika střetávání zemské a dvorské hierarchie v rámci „velkého dvora“ ukazuje na úskalí, se kterými je třeba při vyhodnocování vztahu obou fenoménů počítat. Nelze se v této souvislosti vyhnout ani otázce, jakým způsobem obě struktury fungovaly a jaké bylo jejich sociální zázemí. Pro zemský aparát je charakteristická kontinuita, je možno mluvit o rodech, které příslušné úřady tradičně zastávaly a právě mezigenerační předávání je jedním z klíčových atributů zemské hierarchie. Pro šlechtice byl odkaz na urozené předky, kteří v ní drželi pozice, přirozenou legitimací pro zapojení do těchto struktur. Samotné fungování zemského aparátu, zejména pak zasedání zemského soudu, zároveň přispívalo k upevňování dědičné moci úzké skupiny panských rodů.¹⁷⁾ Tato reprodukce stavovské nerovnosti na úrovni zemské hierarchie sice brzdila kariérní vzestup schopných jedinců, kteří nepatřili do nejvyšších společenských pater, na druhou stranu však zajišťovala stabilitu a kontinuitu celého systému.

Dvorská hierarchie fungovala na poněkud jiných principech. Byť tradiční šlechtické atributy jako urozenost, moc a majetek usnadňovaly přístup ke dvoru, při samotném výběru osob do výkonné složky panovnického aparátu sehrávaly spíše podružnější roli.¹⁸⁾ Mnohem větší důraz byl kladen na schopnosti a osobní zásluhy jedinců. Nižší původ přitom nebyl na závalu, naopak, panovník se v těchto případech

¹⁶⁾ K zachování pořadí zemských úředníků na listinách vydaných Janem Lucemburským Z. ŽALUD, Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta, in: Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, L. BOBKOVÁ – M. HOLÁ (edd.), Praha 2005, s. 145.

¹⁷⁾ R. NOVOTNÝ, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku, in: Evropa a Čechy na konci středověku, Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, E. DOLEŽALOVÁ – R. NOVOTNÝ – P. SOUKUP (edd.), Praha 2004, s. 296–297.

¹⁸⁾ Jak ukázal H. NOFLATSCHER, Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530, Mainz 1999, Kapitel 3, zejména s. 173–181, i v klíčových pozicích získali příslušníci nižších vrstev v sledovaném období významný podíl (32 % bylo neurozených, 44 % patřilo k nižší šlechtě). Z dvanácti osob posledního lustru vlády Fridricha III. mělo osm měšťanský původ a tři se hlásili k nižší šlechtě.

mohl spolehnout na větší oddanost – větší, než u magnátské vrstvy, která se v případě kolize dvorských a zemských struktur od panovníka odkláněla. Z uvedeného srovnání vyplývá značná proměnlivost struktury dvora. Sociální mobilita uvnitř tohoto organismu byla obrovská, přičemž stavovské rozdíly se do jisté míry stíraly. K nestabilitě přispívaly pochopitelně i výměny na královském stolci. Tato nestabilita dvorského systému je důležitá pro řešení otázky, zda existovaly šlechtické rody, které by se dlouhodoběji angažovaly v dvorské hierarchii. Představa, že některé rody patřily k tradičním oporám či naopak soupeřům královské moci, je poměrně rozšířená a pro dvůr římsko-německých panovníků se jí dostalo teoretického zdůvodnění z pera Petra Morawa. Moraw ve svých podnětných analýzách dochází k závěru, že rodová kontinuita v rámci personálního složení dvora existovala, pokud zůstal zachován její dvorský a teritoriální substrát.¹⁹⁾ Toto pojetí, jež je přirozenou konsekvencí (či jedním z východisek?) dnes již zavedené Morawovy typologie říšských území jako „králi blízkých“ (*königsnähe*) a „králi vzdálených“ (*königsferne*), přináší řadu zajímavých podnětů, ovšem pro české prostředí přenositelné není. Na jakých základech se formovala příslušnost českých rodů ke dvoru a jakou kontinuitu tato součinnost vykazovala? Pochopitelně ani zde nelze vytvořit koncisní a obecně aplikovatelný model, přesto je možné několik charakteristik načrtnout.

Službu u královského dvora často vyhledávaly ty rody, které se v Českém království zakoupily nedávno. Proniknout do zemských struktur pro ně bylo podstatně složitější než získat pozice na dvoře. Právě nsvázanost s domácí šlechtou představovala výhodu i pro panovníka, který se u těchto rodů nemusel bát přílišné stavovské solidarity (myšleno v politickém, nikoli sociálním smyslu slova). Logicky ovšem nemohlo jít o trvalejší stav. Příchozí šlechta si uvědomovala, že samotná pozice u dvora je sice zpočátku výhodnou investicí, ovšem postavení jí dlouhodobě negarantuje. Pozbytí panovnické přízně či výměna na královském stolci mohla znamenat rychlou ztrátu politické moci. Pojistkou proti této vratké pozici bylo zapojení do zemských struktur, které sice probíhalo pozvolným tempem, v delším horizontu ovšem představovalo bezpečnější záruku sociálního statutu. Toto sbližování se odehrávalo v několika rovinách – jazykové, majetkové, sňatkové, ale i běžnou komunikací jak v rámci širšího dvora, tak zemských úřadů. Typickým příkladem budiž páni z Bergova, kteří v první generaci usazené v Čechách byli svázáni s dvorem Jana Lucemburského, aby – především díky obratné sňatkové politice – v třetí gene-

¹⁹⁾ P. MORAW, Räte und Kanzlei, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, F. SEIBT (hrsg.), München 1978, s. 285–292, zejména s. 286; v širších souvislostech TÝŽ, Über den Hof Kaisers Karls IV., in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, P. MORAW (hrsg.), Stuttgart 2002 (= Vorträge und Forschungen 48), s. 95–103; k tezí Morawa srov. i J. SANDER, Der Adel am Hof König Ruprechts (1400–1410), Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97–120.

raci již byli pevně zakotveni v zemských strukturách (Ota IV. z Bergova držel v letech 1388–1393 úřad nejvyššího purkrabí pražského a poté stál v čele protikrálovské jednoty).

Za jeden z prostředků k formování dvorské šlechty je považován lenní institut.²⁰⁾ Celkem logická úvaha o lenním závazku jako předpokladu dvorské služby vyvolává ovšem řadu otázek. Již linearita tohoto spojení ve směru složení přísahy coby východiska dvorské služby není rozhodně jednoznačná: Nebylo to v řadě případů přesně naopak? Na panovnickém dvoře vázaná nobilita mohla vzdát své zboží v léno, neboť na rozdíl od zemské šlechty tím neztrácela manévrovací prostor. Zatímco šlechta nezávislá na králi si lenní přísahou svazovala ruce, pro příslušníky dvora představoval tento akt potvrzení dosavadního statutu; pokud se až dosud jejich politické směřování řídilo zájmy panovníka, vzdání svého zboží v léno na tomto kursu nic nezměnilo.

Četné lenní vztahy byly ustavovány pod tlakem, někdy přímo pod pohrůzkou otevřeného násilí. Ani v těchto případech nelze považovat lenní přísahu za východisko dvorské služby. Frazeologie vydaných listin sice hovoří o dobrovolnosti aktu, tu je však třeba brát s rezervou.²¹⁾ Když v červenci 1358 podnikl Karel IV. trestnou výpravu proti pánům z Plavna, kteří následně pod vojenským nátlakem vzdali své zboží v léno, jistě to neznamenovalo navázání srdečných vztahů, které by znamenaly zapojení Plavenských do dvorských struktur.²²⁾ Podobně jako i v jiných případech šlo více o zabezpečení neutrality či loajality než o připoutání rodu k panovnickému dvoru.

Další motivací při uzavírání lenních slibů mohly být finanční kompenzace. Nedostatek finanční hotovosti představoval pro řadu panovníků závažný problém a postupováním lenních statků tak mohli řešit nároky věřitelů. Ti se sice stávali na panovníkovi mocensky závislími, ovšem dispozice s majetkem pro ně většinou byla lákavější než udržení samostatnosti. Ostatně šlechtici se mnohdy asi přílišné závislosti nebáli, což může demonstrovat případ pánů z Lipé. Nejmocnější rod zemské hierarchie získal hrad Žampach skrze lenní přísahu Jindřicha ml. z Lipé, jenž ovšem věděl, že v praxi jeho nezávislost zůstane zachována, neboť panovník od třetího decennia 14. století na domácí politiku v podstatě rezignoval. Není náhodou, že vytváření lenních vztahů spadá zejména do období po uzavření domažlických úmluv.

²⁰⁾ F. KAVKA, Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, *Český časopis historický* 88, 1990, s. 248.

²¹⁾ Tamtéž, s. 229.

²²⁾ K tažení L. BOBKOVÁ, České državy ve Vogtlandu a v Plíseňku za vlády prvních Lucemburků, in: *Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. Labem. Řada historická*, Praha 1985, s. 17–18.

Jak vyplývá z předchozích odstavců, lenní institut patrně nesehrál při vytváření základny dvorské šlechty takovou roli, jak se předpokládá. Avšak i kdybychom připustili, že tomu tak bylo, šlo nutně o jev časově limitovaný. Původní vazba příjemce léna – dvorský služebník se brzy rozpadla, a to nejen s personální výměnou na dvoře při střídáních na královském stolci, ale i změnou majitelů původních lén. Rozvoj lenního institutu spadá především do období Jana Lucemburského a pokud bychom v první generaci vztahů mohli hledat korelaci mezi leníky a dvořany, v třetí generaci za Václava IV. již tyto vztahy byly naprosto proměněné. Nejen dvorský substrát, ale i majetkové vztahy: leníky se např. stali ziskem Velešina i Rožmberkové, které ve středověku za dvorskou šlechtu rozhodně nelze považovat.

Zajímavou otázkou při výzkumu základny dvorské šlechty představuje problematika úřadů, které byly dědičně vyhrazeny určitým rodům. Nejasné počátky dědičného úřadu lovčího lze vystopovat již v 11. století, Kosmova zpráva o něm je však příliš ojedinělým dokladem k nějakým širším závěrům.²³⁾ V zásadě lze říci, že nejdůležitější dvorské úřady byly rozdány za vlády Jana Lucemburského: páni z Hazmburka získali roku 1326 úřad nejvyšších stolníků,²⁴⁾ patrně během dvacátých let získali hodnost dědičných maršálků páni z Lipé²⁵⁾ a konečně roku 1337 odměnil panovník, nepochybně za pomoc při tažení do Pruska, úřadem nejvyšších číšníků vartenberský rod.²⁶⁾ Král Jan těmito koncesemi řešil své aktuální mocenské vztahy s českou nobilitou, zkomplikoval tím ovšem situaci svým nástupcům, kterým se při obsazování dvorských úřadů nutně zúžil manévrovací prostor. Pro svůj atypický dvůr, jak z hlediska funkčnosti, tak i reprezentace,²⁷⁾ mohl první Lucemburk na českém trůně na určité úřady rezignovat, výchozí pozice jeho syna ovšem byla ztížena. Ze čtyř klíčových dvorských úřadů, maršálka, komorníka, stolníka a

²³⁾ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, B. BRETHOLZ – W. WEINBERGER (edd.), (=Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series 2), Berlin 1923, s. 62–63 (Lib. I, Cap. 34).

²⁴⁾ Bartoloměj PAPROCKÝ z HLOHOL, Diadochus... O stavu panském a rozmnožení jeho..., Praha 1602, s. 75.

²⁵⁾ Sem datuje získání úřadu A. SEDLÁČEK, heslo z Lipého, in: Ottův slovník naučný 16, Praha 1900, s. 68–69. Nemohlo to být před rokem 1318, kdy je maršálkem jmenován Vilém Zajíc z Valdeka. Po Jindřichovi z Lipé již kontinuálně drželi tento úřad jeho potomci, k jejich titulům srov. M. SOVADINA, Jindřich z Lipé I. První muž království (dokončení), Časopis Matice moravské 121, 2002, s. 22–24 (též zvláštní otisk, s. 54–56).

²⁶⁾ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. 1333–1346, J. EMLER (ed.), Praha 1892, s. 172–173, č. 420.

²⁷⁾ P. MORAW, Über den Hof Johanns von Luxemburg und Böhmen, in: Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346, M. PAULY (hrsg.), Luxemburg 1997, s. 93–120. Z české perspektivy srov. Z. ŽALUD, Dvůr Jana Lucemburského (passim).

číšníka,²⁸⁾ měl v personálním výběru volnější ruku jen v případě komorníka. Karel IV., jehož postavení římského krále zejména v počátcích vlády nebylo úplně pevné, věnoval povznesení svého majestátu stálou pozornost a reprezentační funkce dvora v tomto úsilí hrála nezanedbatelnou roli. Dědictví po otci v případě obsazování klíčových úřadů bylo nepříjemné, byť funkční složku jejich obsahu mohl postupně zacelovat vytvářením paralelních, na držitelích trvalých hodností nezávislých úřadů.²⁹⁾

Zmiňované dědictví se ovšem ukáže méně tíživé při opačném pohledu na věc, ze strany nabyvatelů hodností vyplývajících z držby dědičných úřadů. Co vlastně jednotlivým rodům, resp. jejich příslušníkům přinášela? Nebylo to málo. Zděděná dvorská hodnost především značila významný titulární kapitál, který usnadňoval přístup ke dvoru. Šlechtic, byť mohl v rámci zemské hierarchie držet významný úřad a požívat zde patřičný respekt, pokud chtěl proniknout na dvůr, ocital se na nejisté půdě. Jeho postavení v rámci zemských struktur mu sice zajišťovalo dobrou startovní pozici, neznačilo ovšem v sociálním prostředí dvora automatický úspěch. Držitel dědičné hodnosti tuto nejistotu neměl. Pokud se chtěl do dvorských struktur zapojit, získával okamžitě postavení na jejich špici. To může vysvětlovat i skutečnost, proč se na dvoře Karla IV. uplatnili v takové míře Vartenberkové či Hazmburkové. Jejich příslušníci zde působící nemuseli opírat své mocenské ambice i sociální prestiž o postavení v rámci zemských struktur, neboť se jim díky jejich automatickému přístupu ke dvoru nabízely exkluzivní možnosti právě v okolí panovníka.

Ani symbolický kapitál, jež přinášely dědičné dvorské úřady, nebyl zanedbatelný. Páni z Ústí získali po polovině 15. století od Ladislava Pohrobka dědičný titul kraječe. Ačkoli ceremoniálních příležitostí, při nichž mohli příslušníci zchudlé větve vítkovského rodu využít symbolického potenciálu své hodnosti, se nenašly mnoho (šlo zejména o korunovace), přesto ani ty nebyly bez významu, jak ostatně dokazuje i příběh zmiňovaný v expozé tohoto článku. Sezema z Ústí asistoval u korunovace Ferdinanda I., čehož využil v budování své kariéry a jako jediný z členů rodu této doby dokázal vystoupit z politického suterénu. Význam dědičného úřadu pro Vartenberky dosvědčuje i počet konfirmací, jimiž si tento rod nechal svoji hodnost pojistit. V druhé polovině 16. století jich bylo známo šest a četné další

²⁸⁾ Tyto čtyři hodnosti jako základní charakteristiku plně reprezentativního dvora uvádí W. RÖSENER, Hofämter an mittelalterlichen Fürstenthöfen, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989, s. 491, 495 aj.

²⁹⁾ Z. FIALA, Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků, Praha 1968, s. 186; k dědičným úřadům v rakouských zemích a k vytváření paralelních úřadů P. - J. HEINIG, Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik II, Köln–Wien–Weimar 1997 (= Forschungen z. Kaiser- und Papstgeschichte. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, 17/II), s. 52.

patrně shořely při požáru Pražského hradu 1541. Tvrdé střety mezi jednotlivými příslušníky vartenberského rodu z let 1562, 1580 a 1589 o držbu úřadu, jakož i o samotné listiny potvrzující dědičné číšnictví, svědčí o významu, který Vartenberkové své hodnosti přikládali.³⁰⁾

Soupeření zemské a dvorské hierarchie o získání mocenské převahy se odrazilo v nejrůznějších strategiích, jichž obě strany využívaly k posílení své pozice. Aktivity zde byla především na straně dvora. První taktikou využívanou panovníky bylo ustavování nových dvorských institucí, které měly omezit moc úřadů zemských. Spolu s těmito pokusy lze zároveň sledovat úspěšnou snahu zemské hierarchie tyto instituce eliminovat, a to buď jejich marginalizací nebo ovládnutím. Jako typický příklad může posloužit dvorský soud založený Karlem IV., který se již za vlády jeho nástupce plně postavovštil.³¹⁾ Analogický pokus podnikl zřejmě i Jiří z Poděbrad se soudem komorním, jenž měl až do šedesátých let 15. století formu víceméně příležitostných rozsudků. K ustavení komorního soudu jako instituce došlo patrně po roce 1467, kdy přestaly fungovat zemský a dvorský soud. Jiřík se pokusil využít právního vakua a strhnout pravomoci na nově ustavenou instituci. I tato snaha o posílení centrální vlády však brzy ztroskotala a po roce 1471 se komorního soudu zmocnila zemská šlechta.³²⁾

³⁰⁾ S. KASÍK, Nejvyšší číšník Království českého v rodě pánů z Vartenberka, Heraldická ročenka 1999–2000, zejména s. 67–69.

³¹⁾ J. KEJŘ, Počátky dvorského soudu (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 66/4), Praha 1956. K precizním autorovým výkladům je třeba přičinit jednu poznámku, která má pro sledovanou problematiku zásadní význam. J. Kejř uvádí, že „*již r. 1340 zasedá jistě pravidelně soud dvorský obsazovaný pány*“ (s. 36–37). Důkazem má být dvorskému sudímu Jenci z Grunberga delegovaná pravomoc k řízení sporu mezi milevským klášteřem a Pelhřimem a Příbyslavem z Ješkovic. Nesrovnalost, že se zápis o sporu zachoval v deskách zemských, vysvětluje autor tím, „*že se jednalo o změnu ve vlastnictví svobodného statku, která byla intabulována na základě rozhodnutí soudu dvorského*“. Pravděpodobnější bude ale vysvětlení, že šlo o běžné jednání před soudem zemským a dvorský soud jako instituce (pravidelně se scházející a obsazována pány) tehdy ještě neexistoval! Důkazem budiž jména přísedících, která se vesměs kryjí s přísedícími zemského soudu v kauzách předešlých i následujících (srv. *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I*, J. EMLER (ed.), Praha 1870, s. 408–410). Pokud se „*panovník snažil na úkor soudu zemského, ovládaného šlechtou, pozvednout moc soudu dvorského*“ (s. 29), s čímž jako domněnkou nelze než souhlasit, těžko by tak činil ve stejném personálním složení, které ovládalo zemský soud. Zbývá ještě vysvětlit úlohu dvorského sudího v počátcích tohoto úřadu: šlo patrně o obhájce zájmů panovníka u zemského soudu (analogicky k pozdější funkci prokurátora), který se účastnil jednání, pokud jedna ze sporných stran spadala pod královskou komoru.

³²⁾ Novou interpretaci počátků komorního soudu přinesli M. DRAGON – P. MAŤA, Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471–1488), SAP 47, 1997, s. 256–257.

Vedle nových orgánů soudních se panovníci snažili zřizovat i nové orgány správní. Poukázat je možno na dosud jen málo známý pokus Václava IV. o ustavení krajských hejtmanů, kterým reagoval na uzurpací úřadu popravců zemskými pány. Obdobnou snahu vyvinul i jeho bratr Zikmund Lucemburský. Ve zmatcích prvních revolučních let se nesnažil o obnovu tradičního krajského zřízení s institucí popravců, při jejichž obsazení by musel respektovat hlas magnátské vrstvy, ale navázal na předchozí Václavovy snahy o ustavení hejtmanů.³³⁾ Ve všech případech se panovníci snažili o zřízení takových institucí, které by zvyšovaly centrální moc a zároveň by jejich obsazování nepodléhalo svolení zemské šlechty. Veškeré nové úřady se ale nakonec stejně dostaly do mocenského područí zemské hierarchie.

Neúspěšná strategie vytváření nových institucí s přesně vymezenými kompetencemi vedla i ke snahám opačným, totiž udržovat důležité výkonné orgány v neformální rovině. Jen tak mohl panovník zabránit vnějším zásahům. Pokud byla pravidla hry definována vágně, veškeré nároky ze strany zemské šlechty ovlivňovat tyto orgány narážely na skutečnost, že jejich kompetence nebyla vyjasněna. Typickým příkladem zde budiž královská rada. Úpornost snah zemské šlechty o její institucionalizaci se ukázala v době odboje proti Václavu IV., kdy obsazování královské rady patřilo k hlavním požadavkům panské jednoty. Podobné snahy zemské šlechty odkazují k obecnějšímu problému, který byl již naznačen výše: Struktura dvorské hierarchie byla mnohem hůře čitelná než hierarchie zemská, jejíž pravidla sociálního pohybu podléhaly jasně definovaným stavovským kritériím. V rámci dvora byly naopak možné rychlé kariérní vzestupy, nesvazované tolik stavovskými překradami. Zemské šlechtě především vadilo, že se zde vytváří mocenské centrum, jehož mechanismy fungování – a výběru členů – jsou odlišné od jejích vlastních. I když výhrady směřovaly vůči konkrétním povýšencům, za čímž se skrýval i středověký mentální stereotyp opovrhování *homines novi*, vlastní podstatou bylo podřízení dvorské struktury mechanismům, které fungovaly v hierarchii zemské. To potvrzují i stále opakované výtky na adresu většiny králů, že se obklopují „lehčími lidmi“ a nerespektují tradiční magnátské rody. Nešlo přitom však jen o to, že by konkrétní rody či konkrétní jednotlivci ztráceli mocenské pozice, jak je většinou vykládáno; personální obsazování dvora zpochybňovalo principy respektované v zemské hierarchii, a tím ji ohrožovalo jako celek.

Další ze strategií, kterými se panovník snažil zvýhodnit členy dvorské hierarchie, byly nejrůznější koncese a privilegia. Velmi účinný prostředek představovala exempce majetku jeho dvořanů od zemských úřadů. Tímto způsobem se nejenom upevňovala moc králových věrných, ale zároveň se narušoval univerzální nárok zemského soudu na jurisdikci nad šlechtickým majetkem. Nejvýznamnějším

³³⁾ K Václavovu i Zikmundovu pokusu o ustavení úřadu hejtmanů více R. NOVOTNÝ, Staročeské slovo hejtman. Sémantická analýza, in: Marginalia Historica IV, Praha–Litomyšl 2001, s. 90–91.

zvýhodněním dvořanů však byly nobilitace.³⁴⁾ Šlo o akt oboustranně výhodný. Král jím odměňoval svého věrného, zajišťoval si jeho loajalitu a zároveň posiloval dvořanovu sociální prestiž, což znamenalo i zvýšení lesku dvora. V neposlední řadě ale nobilitace otevírala povýšenci dveře do struktur, kde byla nezbytná stavovská kvalifikace, tedy především do zemské hierarchie. K využívání nobilitací pro posílení vlastní dvorské strany sahal zejména Jiří z Poděbrad a právě v této době se objevily i snahy zemské šlechty o jejich regulaci, resp. podřízení. Přestože nobilitace patřily k panovnickým prerogativům, jednalo se zároveň o zásah do řad panstva, jež si svoji uzavřenou societu bedlivě hlídalo. Z nastalého soupeření nakonec vyšla vítězně vyšší šlechta, když pro královny kandidáty prosadila podmínku svého souhlasu.

Zemská hierarchie se pochopitelně přílivu jedinců, jejichž kvalifikací byla dvorská hodnost, bránila. Viktorin Kornel ze Všehrd při líčení zasedacího pořádku na zemském soudu výslovně u dvorských hodnostářů zdůrazňuje, že z jejich úřadu nevyplývá žádné přednostní postavení.³⁵⁾ Vzhledem k precedenčnímu charakteru středověkého práva lze předpokládat, že nešlo jen o jakýsi preventivní krok, ale že skutečně docházelo ke snahám o využívání dvorských titulů k vylepšení pozice i na zemském fóru. Přísné střežení zemské hierarchie dokazuje postavení dvorského sudího, který ačkoli patřil v absolutním měřítku mezi nejvýznamnější hodnostáře, v protokolech ze zasedání zemského soudu se objevuje vždy až na posledních místech.³⁶⁾ Z toho je zřejmé, že zemská šlechta v rámci své hierarchie neuznávala jeho postavení vyplývající z držby prestižního dvorského úřadu.

Zatímco soupeření zemské a dvorské hierarchie v rámci širšího panovnického dvora či zemského soudu lze sledovat jen s obtížemi, poměrně dobře můžeme tento zápas dokumentovat na příkladě královské rady, která se stala průsečíkem obou struktur. Byť si panovník budoval svůj poradní orgán především k obrazu svému, ze strany zemské šlechty neustále docházelo ke snahám královskou radu ovládnout. Jako výstižnou alegorii zasedání královské rady je možno chápat i tzv. *Novou radu Smila Flašky z Pardubic*.³⁷⁾ Na jedné straně stojí rádcí špatní, za nimiž je třeba hledat královny dvořany, na straně druhé pak příslušníci zemské šlechty, již panovníka poučují dobře. Smilovo bipolární vnímání královské rady se výtečně doplňuje s oficiálními dokumenty vzešlými od panské jednoty, kde dvorskou stranu

³⁴⁾ R. NOVOTNÝ, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací, s. 300–304.

³⁵⁾ M. Viktorina ze Všehrd O právích Země české knihy devatery, H. JIREČEK (ed.), Praha 1874, s. 33.

³⁶⁾ J. KEJŘ, Počátky dvorského soudu, s. 32.

³⁷⁾ Smil Flaška z Pardubic. Nová rada, J. DAŇHELKA (ed.), Praha 1950; ke skladbě naposledy M. NEJEDLÝ, Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku, Praha 2003, s. 389–399.

charakterizuje sobectví, povýšenectví a neschopnost vládnout, zatímco se zemskou šlechtou jsou spojeny zájem o obecné dobro, urozenost a predispozice k výkonu moci. Pokud byla rovnováha v královské radě narušena, zemská šlechta si vynucovala obnovu svého vlivu, jak dokládá i smířčí výrok z dubna 1396. Když ovšem panovník toto ujednání nerespektoval a v královské radě opět převážili dvorští exponenti, neváhali jednotníci sáhnout k prostředku nejdrastičtějšímu. Karlštejnské vraždy z června 1397, byť na jejich pozadí existují různé teorie, byly patrně ukázkou nejradikálnějšího řešení konfliktu zemské a dvorské hierarchie.³⁸⁾

K podobným zápasům o ovládnutí královské rady jako za Václava IV. docházelo i v době Jiřího z Poděbrad, kdy jeho panští odpůrci kladli ve výčtu 12 králových prohřešků na první místo právě obsazování královské rady (ne náhodou využili znalosti dokumentů z boje Václava s panskou jednotou).³⁹⁾ Opět může k vykreslení obrazu královské rady posloužit literární památka, jíž je tentokrát *Spravovna* Pavla Židka. Katolický spisovatel „viděl pana Roznberského v radě pod pana Zdeňka Kostku sediecieho daleko, a pan Kostka, an řidie a páni vyšší amen říekajú, potíce se na své tváři“.⁴⁰⁾ Židkova kritika poukazuje vedle popisu dvorského povýšence i na další symbolické roviny nerovnováhy mezi ním a zemskými pány; nepoměr je zdůrazněn prostorově tím, že Kostka sedí nad pány, tedy vertikálně výš, a zemští magnáti jsou zároveň vzdáleni samotnému centru dění. K návrhům se navíc vyjadřují až na závěr, což při středověkém způsobu „nalézání“ konsensu značilo jen malou možnost jeho ovlivnění.

Závěr

Po celý pozdní středověk existovalo soupeření mezi dvorskou a zemskou hierarchií, ta druhá však tahala za delší konec provazu. Přestože iniciativa byla většinou na straně panovnického dvora, který neustále hledal nové a nové cesty k posílení svých struktur, zemská šlechta se vždy podařilo tyto pokusy eliminovat, případně obrátit ve svůj prospěch. Důvodem byla zejména proměnlivost dvora a časté střídání panovnických dynastií (jen v 15. století jich bylo pět). Při této absenci kontinuity získávala zemská hierarchie navrch. Vhodné podmínky pro systematické a dlouhodobé budování dvorské hierarchie nastalo až po první čtvrtině 16. století za vlády habsburské dynastie.

³⁸⁾ K těmto událostem nejpodrobněji, ovšem místy velmi spekulativně V. ŠTĚPÁN, *Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397*, ČČH 92, 1994, s. 24–44.

³⁹⁾ Širší souvislosti podává J. BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992, s. 85–97.

⁴⁰⁾ M. Pavla Židka *Spravovna*, Z. V. TOBOLKA (ed.), Praha 1908, s. 12.

Právě v této době se ukázaly naplno slabiny zemské šlechty, která své nároky na mocenské postavení odvozovala především z tradice. Byť i ona byla otevřena částečným změnám a dokázala určité novinky, pokud jí přinášely prospěch, ihned začlenit mezi „starodávna práva“, šlo většinou jen o jednotlivosti, nikoli o systémové změny. O ty usilovali panovníci, kteří ostatně přílišným sentimentem netrpěli. Ferdinand I. i jeho nástupci dokázali upevněním nových dvorských úřadů neustále zatlačovat zemskou šlechtu do defenzívy, především ale mnohem pružněji reagovali na změny ve vývoji situace. Pokud jimi zřízené instituce neplnily svůj účel (např. dvorská rada), netrvali Habsburci dogmaticky na uskutečnění původních záměrů. A naopak, pokud některá instituce prokázala svoji životaschopnost (tajná rada), využil vládnoucí rod jejího potencialu a přiřadil jí klíčové místo ve svých mocenských strukturách. Tato pružnost zemské hierarchie chyběla a navíc svého konkurenta asi i podcenila, když se možnosti podílet se na vytváření nových úřadů sama netakticky zříkala.⁴¹⁾ Jestliže během středověku dokázala spíše diskontinuitní pokusy dvora o získání převahy odrážet, po roce 1526 svoji pozici postupně ztratila.

⁴¹⁾ Např. snahu o úpravu poměrů v královské komoře stavovské orgány ignorovaly. Novou instituci, dvorskou komoru, si tak Ferdinand zřídil zcela k obrazu svému. V. PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, Praha 1930 (= Sborník Archivu Ministerstva vnitra III), s. 17–18.

Robert Novotný

HIERARCHIES OF THE COURT AND “LAND NOBILITY” IN THE LATE MIDDLE AGES

As part of the establishment of the medieval division of power between the ruler and the “land nobility” (“zemská šlechta”, nobles who primarily exercised their political ambitions apart from the court), unique power structures were created around each. This article explores the relationship between these structures, their different principles of operation and their different social structures. Many conflicts arose between the two groups; their causes, their courses and the way in which they were resolved is analyzed in detail here. Of the places in which these conflicts took place, most attention is given to the royal council and the “extended” court.

The competition between the court and “land nobility” for power was also reflected in various strategies that both sides tried to use to strengthen their positions. Most of the activity was on the side of the court. Rulers tried to form new court institutions that would limit the power of the “land nobility”, who, however, were successful in eliminating these institutions or turning them to their own benefit. The reasons for this were that the court was unstable and that there was a high degree of change in the ruling houses. The failure of this strategy led to efforts in the opposite direction; keeping important executive organs at an informal level, which would then prevent penetration from the landed nobility. If powers were only vaguely defined, the nobility’s demands would not have a foundation. However, even in this case the “land nobility” was able to gain an advantage. Advantageous conditions for building a court hierarchy over the long term only arrived after the first quarter of the 16th century during the rule of the Habsburgs.